

3. Yeremenko, T. (1998). Ukrainian-Polish relations during the struggle for independence of the two peoples. *International Relations of Ukraine: Scientific Search and Findings*, 12, 184 – 187 (in Ukr.)
4. Lisevych, I. (1998). On the Ukrainian-Polish Union 1920. *International Relations of Ukraine: Scientific Search and Findings*, 7, 188 – 191 (in Ukr.)
5. Komar, V. (2011). *Conception of prometeizm in the Polish policy (1921-1939)*. Ivano-Frankivsk: City NV (in Ukr.)
6. Davis, N. (2008). *God playground: History of Poland*. Kyiv: Basics (in Ukr.)
7. Zashkilnyak, L. (2002). *History of Poland: from ancient times to the present day*. Lviv: Lviv University (in Ukr.)
8. Documents from the history (1919). *Note of the Polish delegation to the Peace Conference on Eastern Galicia*. Paris (in Pol.)
9. Project of treaty between the main Allied Powers and Associates and the Polish eastern Galicia, adopted by the Supreme Council (1919). The creation of the Second Republic, 266, 524 - 532 (in Pol.)
10. Kumaniecki, K. Declaration of the Supreme Council Principal Allied and Associated Powers on the Provisional Polish eastern border. Reconstruction of statehood (in Pol.)
11. Dylongova, G. (2007). *History of Poland 1795-1990*. Kyiv: «Kyiv-Mohyla Academy» (in Ukr.)
12. Tomicki, J. (1982). Poland revived from (1918 – 1939). State, society, culture. Warsaw: general knowledge (in Pol.)

BOYECHKO Vladislav. Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

e-mail: osbb53@ukr.net

STRUGGLE FOR INDEPENDENCE AND THE EASTERN BORDER OF THE POLISH REPUBLIC (NOVEMBER 1918 – MARCH 1921).

Abstract. Introduction. *The First World War led to the disintegration of multinational empires enhance national liberation movement of the Slavic peoples, which in turn led to an appearance on the political map of Europe, the new independent states that determined the nature of their political system as democratic. In this connection special importance is the study of the history of the formation and preservation of the struggle for the independence of Poland in 1918-1921 years. The worst of it was not only the economic survival of the restored state, but also the military defense of sovereignty and resolution of territorial conflicts.*

Purpose of the article is to explore the fight for the preservation of the independence of the Second Polish Republic and resolve territorial claims.

Methods. *Were used modern methods and achievements of historiography, source base to study the characteristics of the struggle for preserving the independence of the Polish Republic in 1918-1921. Author studied views Dmowski R. and J. Pilsudski to meet the local requirements of the eastern territories. Outlined evolution of leading European states on territorial separation from support Polish claims to the gradual containment of Polish territorial appetites. It was found that consistently Polish territorial interests protected France. Particular attention is paid to the process of diplomatic and military confrontation in Poland with Soviet Russia in defining the frontiers. Characterized forceful installation of power of the Polish government in Western territories, the peculiarities of military expansion of Poles in Belarus and Lithuanian lands in 1919-1920.*

Results and conclusion. *Poland won the military and political struggle for the preservation of their sovereignty. Riga contract was profitable for Poland, saved independence, and territorial claims were satisfied. The defeat meant the end of plans Bolshevik Revolution and Communism exports to Western Europe. However, Poland received a large territory with a population that showed incorporative model of leader political party. Riga treaty became the basis for the request of Poland before international organizations regarding its rights to eastern Galicia and Volyn. On March 14, 1923 the Council of Ambassadors of the League of Nations adopted the decision to recognize the eastern border of Poland, agreeing thus with belonging Eastern Galicia, Volhynia, Western Belarus and Vilenschyny to the Polish state.*

Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016

УДК 94 (438) «1936»

Олександр Ілліч Овчаренко

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин

Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ РЕЙНСЬКОЇ ЗОНИ І РЕЙНСЬКА КРИЗА 1936 РОКУ

Проаналізовано найголовніші постанови Версальського мирного договору 1919 р. з питань німецької проблеми. Серед них автор виокремлює створення Рейнської демілітаризованої зони, рішення про яку було компромісом між союзниками: США та Англія мали укласти гарантійний договір із Францією про надання їй допомоги в разі неспровокованої агресії Німеччини, однак такий договір не було укладено – Франція залишилася без гарантій, що спонукало її створювати систему французьких союзів на Сході. Проаналізовано сутність Локарнських угод, зокрема Рейнського гарантійного пакту. Висвітлено основні дії Гітлера з ліквідації військових статей Версальського договору, підготовку та здійснення реокупації Рейнської зони, чому сприяли як примирлива політика Англії, так і неспроможність французьких керівників до відсічі німецькій агресії. Гітлерівське захоплення Рейнської зони за своїми наслідками було вирішальним у переході Німеччини до політики територіальної експансії в Європі.

Ключові слова : *Версальський мирний договір 1919 р., Рейнська демілітаризована зона, Рурська криза, радянський чинник, політика «виконання», Локарнські угоди, Рейнський гарантійний пакт, початок руйнації Версальського договору, позиція Англії та Франції, радянсько-французький пакт, реокупація Рейнської області.*

Постановка проблеми. Рейнська криза 1936 р. стала своєрідним вододілом у часі між двома світовими війнами: спроби вдосконалення та певної модифікації Версальської системи, які, здавалося, були прийнятні духом примирення між колишніми супротивниками і відкривали етап певної стабілізації міжнародних відносин, зрештою зазнали невдачі внаслідок того, що гітлерівська Німеччина порушила статус-кво Рейнської зони. Цей акт, що зруйнував Локарнські угоди 1925 р., був відправним пунктом завершального етапу розпаду Версальської системи. Сьогодні, коли виникли нові загрози перекроювання національно-державних кордонів у Європі, питання руйнації гітлерівською Німеччиною Версальського порядку становить не лише академічний, а й практичний інтерес.

В історичній літературі події Рейнської кризи розглянуто у фундаментальних дослідженнях з історії дипломатії [1] та міжнародних відносин [2], у працях, присвячених окремим проблемам міжнародної політики 30-х років: В. Ушакова, С. Ніконової, В. Сіполса, І. Максимичева та ін. Докладніше Рейнську кризу проаналізувала З. Білоусова [3].

Аналіз останніх публікацій істориків. Серед праць загального характеру слід відзначити фундаментальну монографію американського дипломата і вченого Г. Кіссінджера [4], дослідження російських авторів: А. Сидорова та Н. Клеймьонової [5], колективну роботу за редакцією О. Богатурова [6], розділ С. Демидова в колективній монографії рязанських дослідників [7], монографію О. Наумова [8]. Власне проблемам Рейнської кризи присвячено статті О. Іванова [9] та О. Наумова [10].

Метою статті є з'ясувати основні передумови та наслідки Рейнської кризи 1936 року.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний порядок у Європі, що був заснований на комплексі повоєнних мирних та інших договорів 1919 – початку 20-х років, дістав назву Версальської системи. В її організації головним було вирішення німецької проблеми: визначення міри відповідальності Німеччини за розв'язання війни, її територіального обмеження через передання спірних земель сусіднім державам, економічного послаблення через встановлення великих репарацій, роззброєння і скорочення збройних сил до рівня, необхідного лише для забезпечення внутрішнього порядку тощо.

Формування нового міжнародного порядку в Європі Сполучені Штати (президент В. Вільсон) і Велика Британія (прем'єр-міністр Д. Ллойд-Джордж) вважали неможливим без урахування інтересів Німеччини, а тому виступали проти надмірних санкцій щодо неї – на їхню думку, несправедливих, недалекоглядних і небезпечних для європейського миру. Франція (прем'єр-міністр Ж. Клемансо), навпаки, вважала Німеччину своїм майбутнім ворогом, який

обов'язково виношуватиме реваншистські наміри, а тому виступала за найжорсткіші умови мирного договору з Німеччиною. До статті 231 Версальського договору було внесено положення про те, що Німеччина та її союзники є відповідальними за завдання всіх збитків, що їх зазнали Союзні держави та їх громадяни внаслідок війни, яку нав'язав їм напад Німеччини та її союзників [11, 84]. З огляду на це Франція вимагала максимальних репарацій від Німеччини і не була, на відміну від Великої Британії, схильною до поступок Німеччині.

Ще в час війни французький уряд вирішив наполягати на встановленні французько-німецького кордону Рейном. На Паризькій конференції Ж. Клемансо і маршал Ф. Фош вимагали не лише повернення Франції Ельзасу і Лотарингії та передання Саару, а і встановлення французького контролю над усіма німецькими територіями на лівому березі Рейна через або пряму анексію, або створення там залежних від Франції буферних держав. Для цього французькі керівні кола активно підтримували рух рейнських сепаратистів, які виступали за відокремлення земель вздовж Рейну від Німеччини [2, 74]. І Вільсон, і Ллойд-Джордж категорично виступили проти таких вимог, що ледве не зірвало конференцію [1, 151–152].

В результаті було ухвалено компромісне рішення створити на німецько-французькому кордоні Рейнську демілітаризовану зону, яка б виконувала роль буфера між Німеччиною та Францією і Бельгією. Статті 42 і 43 Версальського мирного договору забороняли Німеччині утримувати чи споруджувати укріплення на лівому березі Рейну, а також у 50 км зоні вздовж правого берега. В цій зоні Німеччина не мала права розміщувати та зосереджувати збройні сили, як на постійній, так і на тимчасовій основі, проводити будь-які військові маневри і зберігати матеріальні засоби для мобілізації. У разі, якби Німеччина якось порушила постанови цих статей, згідно зі статтею 44-ю таке порушення було б розцінено як ворожий акт і прагнення похитнути загальний мир [11, 21]. Німецькі території на захід від Рейну підлягали окупації військ переможців. Було визначено три зони окупації і терміни виведення звідти окупаційних військ. До першої зони входив район Кельна, з якого війська союзників слід було вивести за п'ять років після набуття чинності Версальського договору; з другої зони – району Кобленца – їх мали вивести за десять років; із третьої – району Майнца – за п'ятнадцять років. Вугільні шахти Саара переходили у власність Франції, а управління областю – до Ліги Націй на 15 років, після чого її належність мав визначити плебісцит [11, 22–29].

Цього компромісу між переможцями було досягнуто на основі згоди США та Англії укласти гарантійний договір із Францією про надання їй допомоги в разі неспровокованої агресії Німеччини. Однак американський сенат не ратифікував Версальського, а водночас і гарантійного договору. Після цього Англія також відмовилась від ратифікації гарантійного договору [12, 49–51].

На Сході за підтримки Франції кордони нових держав було проведено так, що значна частина німецького населення опинилась у цих країнах. Минув час, і саме ці невдоволені меншості експатріантів уміло використав Гітлер для вторгнення [13, 157]. Франція ж розраховувала на підтримку малих держав у її боротьбі проти Німеччини й більшовицької Росії. Так на початку 20-х рр. на Сході Європи було сформовано систему французьких союзів.

На відносини західних держав із Німеччиною впливав радянський чинник. Їхні керівники вважали, що надмірний тиск на Німеччину загрожуватиме зростанням невдоволення німців і сприятиме їй більшовизації; це створить небезпеку і для решти Європи. Підстави для такого припущення були: більшовицьке керівництво серйозно розраховувало на революцію в Німеччині [14, 153–185]. Тоді ж було встановлено перші військові радянсько-німецькі зв'язки. 16 квітня 1922 р. РРФСР і Німеччина підписали Рапалльський договір [15, 223–224]. Він став початком так званої «епохи Рапалло», чи «рапалльської політики» – співпраці між Веймарською республікою та Радянською Росією (СРСР), яка тривала до встановлення в Німеччині нацистської диктатури [16].

Першою з вищеназваних проблем, що загострила міжнародні відносини, була репараційна, яка спричинила Рурську кризу 1923 р. й показала неспроможність Франції самостійно забезпечити виконання репараційних зобов'язань Німеччини через військову окупацію Рура. Вона мусила звернутися за фінансовою підтримкою до Англії та США і погодитись на певне реформування версальського порядку, зокрема, на прийняття 1924 р. плану

Дауеса, що знижував загальну суму німецьких репарацій, встановлював регламент їх сплати, й передбачав джерела підвищення платіжної спроможності Німеччини через надання їй фінансової допомоги. Франція опинилась у складній ситуації. Якщо раніше вона наполягала на великих розмірах репарацій, своєчасній їх сплаті, аби тримати Німеччину виснаженою, то тепер мусила обирати між Німеччиною слабкою та Німеччиною, спроможною сплачувати репарації. У Франції обрали другий варіант, але при цьому мусили не втручатися і лише спостерігати, як економіка Німеччини відроджується і створює основу для відродження її військового потенціалу. Впродовж п'яти років Німеччина сплатила приблизно 1 млрд. доларів репарацій та отримала близько 2 млрд. доларів у вигляді позик, переважно від США. Їх було спрямовано на модернізацію німецької промисловості [4, 243]. Прийняття плану Дауеса обмежило можливості Франції надалі застосовувати проти Німеччини репресивні санкції, її фактично відтіснили від спроб силового розв'язання німецької проблеми та фінансово узалежнили від США й Великої Британії, адже отримання Францією репарацій стало залежним від відбудови німецької економіки [5, 129]. Водночас план Дауеса започаткував поворот до відмови від дискримінації Німеччини в європейській політиці і цим заклав основи відновлення єдності Західної та Центральної Європи, і дозволив перейти до врегулювання проблеми безпеки європейських держав [6, 121].

У Німеччині, скутій обмеженнями Версальського договору цю проблему сприймали, насамперед крізь призму їх скасування, але на зміну прихильникам політики саботажу умов Версаля до влади прийшли після Рурської кризи прихильники політики «виконання зобов'язань». 1923 р. канцлером та міністром закордонних справ Веймарської республіки став Г. Штресеман. Він не відмовлявся від подовження «рапальського» курсу, але при цьому намагався забезпечити баланс східного і західного напрямків німецької політики. Стурбованість Англії та Франції через зближення Німеччини з СРСР Штресеман використовував для того, аби спонукати їх до певних поступок. Однак гарантією власної безпеки Франція, як і раніше, вважала міжнародну ізоляцію Німеччини і тому не довіряла політиці «виконання зобов'язань». Викликало занепокоєння французів відродження економічного потенціалу Німеччини, нескінченні заяви її політичних і державних діячів про несправедливість Версальського договору, про необхідність зрівняння Німеччини з іншими великими державами в озброєннях, про скасування репарацій. У зв'язку з цим 1924 р. у Франції виник план створення англійсько-французько-бельгійського військово-політичного союзу для стримування реваншистських намірів Німеччини. Англія його не підтримала, мотивуючи це тим, що такий союз відштовхнув би Німеччину і сприяв би її зближенню з СРСР. Британський міністр закордонних справ О. Чемберлен пропонував залучити Німеччину до західної системи «та перешкодити оформленню її блоку з Росією» [17, 125–126]. Необхідність для Німеччини стабілізувати відносини з західними країнами та ввійти до спілки європейських держав через вступ до Ліги Націй відстоював і Г. Штресеман. Відтак він розраховував на поступове скасування умов Версальського договору. 20 січня 1925 р. німецький уряд виступив з меморандумом, де підкреслював необхідність укладення пакту, в рамках якого «...держави, що мають інтереси на Рейні... взаємно зобов'язались би суворо дотримуватись територіального статус-кво на Рейні». Гарантами договору мали стати Велика Британія та Італія [18, 32–34]. Відмова Німеччини від територіальних претензій на заході мала продемонструвати її добру волю у відносинах із Францією, Бельгією та іншими державами. Британський уряд підтримав проект Штресемана, а потім на нього погодився і французький. Однак, міністр закордонних справ Франції А. Бріан спочатку домагався гарантій і для східних кордонів Німеччини з Польщею та Чехословаччиною, які були союзниками Франції. Штресеман відмовився визнати ці кордони остаточними. Велика Британія також відмовилась їх гарантувати. Це було поразкою Франції.

Міжнародна конференція в Локарно 5–16 жовтня 1925 р. за участю Великої Британії, Франції, Італії, Німеччини, Бельгії, Польщі й Чехословаччини обговорила питання статусу західних і східних кордонів Німеччини та вступу її до Ліги Націй. Серед дев'яти документів,

ухвалених на Локарнській конференції, головним був Рейнський гарантійний пакт. Він містив положення про недоторканість територіального статус-кво на Рейні, тобто кордонів Німеччини з Францією та Бельгією, а також зобов'язання цих держав не порушувати статей Версальського договору про Рейнську демілітаризовану зону. Вони також зобов'язались утримуватися від нападу одна на одну й лише мирно вирішувати всі спірні питання. Функції гарантів Рейнського договору було покладено на Велику Британію та Італію. Це означало, що в разі нападу Німеччини на Францію та Бельгію або, навпаки, нападу Франції та Бельгії на Німеччину гаранті зобов'язані були надати допомогу жертві агресії [18, 485–489]. За арбітражними угодами між Німеччиною та Францією і Німеччиною та Бельгією суперечки, що виникли б між цими країнами, мав розглядати Міжнародний арбітражний суд [18, 489–495]. Укладені водночас із названими арбітражні угоди Німеччини й Польщі та Німеччини й Чехословаччини на випадок прикордонних суперечок не об'єднували з Рейнським пактом, а тому кордонів цих держав не гарантували всі учасники Локарнських угод [18, 496–497].

Двосторонні угоди Франції з Польщею та Чехословаччиною про взаємну допомогу передбачали в разі неспровокованого нападу Німеччини надання взаємної допомоги без очікування рішень Ліги Націй [18, 497–498]. Це, звісно, не могло замінити багатосторонніх міжнародних гарантій, адже Чехословаччина й Польща, в разі конфлікту з Німеччиною, могли розраховувати лише на допомогу Франції.

«Пакт Локарно» європейська та світова громадськість зустріла з перебільшеним полегшенням, як зорю нового світового порядку. Три міністри закордонних справ – А. Бріан, О. Чемберлен, Г. Штресман – отримали Нобелівську премію миру за 1926 рік [4, 245]. 1930 р. достроково було припинено окупацію Рейнської зони союзниками. На Локарнський договір поклали великі сподівання. У. Черчіль був від нього у захваті. Він писав: «Локарнський договір можна вважати ніби європейським двійником Вашингтонського договору (1921 р. – *О.О.*). Ці два великі договори забезпечують спокій цивілізації. Вони являють собою ніби два чудових будинки миру. Вони становлять ту основу, на якій широкі завдання Ліги Націй та ідеалізм пакту Келлога можуть бути початком грандіозніших задумів на майбутнє» [19, 508].

Локарнські угоди спрямовували на мирне врегулювання німецької проблеми, однак їх обмежували лише рамки французько-німецького примирення, і тому вони не могли забезпечити загальноєвропейський мир. Угоди не передбачали військових конвенцій, ефективних засобів забезпечення гарантій, крім вступу в консультації держав-гарантів з питань можливих заходів. Схід Європи, де повоєнне мирне врегулювання створило суперечності, не було убезпечено від ревізії кордонів і пов'язаних з нею міжнародних конфліктів. Крім того, нереальним було розраховувати на тривалу згоду Німеччини, як це робила Франція, відмовлятися від цілковитого німецького суверенітету в Рейнській області. В Німеччині було чимало невдоволених тим, що вона погодилась на подовження рішень щодо Рейнської області. Відомий німецький дипломат Г. фон Дирксен зазначав: «Гучні фрази про дух Локарно були надто марнослівними щоб підтримати голодний організм Німеччини» [45, 94]. Все ж Локарнські угоди сприяли певній стабілізації міжнародних відносин у другій половині 20-х років.

Переломною подією в розвитку міжнародних відносин став прихід до влади в Німеччині нацистів у січні 1933 року. На відміну від попередніх урядів Веймарської республіки, які намагались відновити міжнародні позиції Німеччини через поступову ревізію найнеприйнятніших для німців статей Версальського договору, Гітлер фактично відразу ж узявся за їх скасування та підготовку до війни за європейське і світове панування. 14 жовтня 1933 р. Німеччина припинила свою участь у Женевській конференції з роззброєння на знак протесту проти відмови західних держав визнати її рівність в озброєннях, 19 жовтня вона вийшла з Ліги Націй. Спочатку 1935 р. Гітлер розпочав розбудову збройних сил, насамперед зі збільшення чисельності армії. Для цього він скористався рішенням Франції ввести двохрічний термін військової служби. 16 березня 1935 р. в Німеччині опублікували закон, за яким у країні було запроваджено загальну військову повинність. Чисельність армії мало бути доведено до 500 тис. (12 корпусів і 36 дивізій). Того ж дня Гітлер сповістив британського посла Е. Фіппса про ухвалений закон і повторив свої вимоги про рівність Німеччини з Англією та Францією в

чисельності повітряних сил і про будівництво військово-морського флоту, який би становив 35 % британського [20, 646–647].

Запровадження загальної військової повинності не викликало жодних практичних заходів впливу з боку Англії, Франції та Італії, окрім формальних нот протесту. Показовою в цьому плані була англійська нота 18 березня 1935 року. Британський Форін Оффіс завершував її запитанням, чи зможе тепер відбутися запланована раніше поїздка міністра закордонних справ Д. Саймона до Берліна [21, 64–67]. 23 березня П.-Е. Фланден у розмові з А. Іденом висловив розчарування з приводу того, що британський уряд «не відреагував сильніше на одностороннє розірвання Версальського договору» [20, 697]. Втім, і сам французький уряд, не бажаючи конфліктувати з Гітлером, обмежився формальним протестом [3, 201]. 25–26 березня відбулися переговори Саймона та Ідена, що ними цікавився Форін Оффіс у ноті 18 березня. Німецький фюрер залякував англійців загрозою з боку СРСР та обґрунтовував необхідність співпраці й солідарності для захисту Європи від більшовицької небезпеки. На зауваження Ідена, що рішення Німеччини утворити 500 тис. армію дає перевагу Німеччині, тому виключає можливість досягнення угоди з проблем озброєнь, Гітлер відповів, що про гегемонію Німеччини не йдеться, можна говорити про гегемонію Росії або союзу малих держав разом з Німеччиною [20, 705–706, 712, 733–738]. Французи були вкрай невдоволені переговорами британських міністрів Саймона і Ідена з фюрером. Попри це, як свідчить Ф. Папен – віце-канцлер в німецькому уряді до липня 1944 р., а потім посол в Австрії – переговори їх з Гітлером були дружніми. Саме в цей час Гітлер «вперше запропонував укласти німецько-англійську військово-морську угоду. То був один із важливих дипломатичних успіхів, в тому сенсі, що йому вдалось посягти розбрат між Францією і Великою Британією» [46, 355].

Питання про німецький закон від 16 березня представники Англії, Франції та Італії обговорювали на конференції в Стрезі (Італія) 11–14 квітня 1935 року. Вони висловили жаль з приводу того, що Німеччина порушила Версальський договір і рекомендували Раді Ліги Націй ухвалити резолюцію «морального осуду» Німеччини, але не застосовувати до неї жодних санкцій [21, 98–99]. На цей час контакти між Москвою і Парижем з обговорення планів створення системи колективної безпеки в Європі, що їх вели від кінця 1933 р., після того як їх відхилили Німеччина і деякі інші держави, завершилися невдачею. За таких умов СРСР і Франція вирішили укласти двосторонній пакт про взаємодопомогу. Британський уряд негативно ставився до французько-радянського зближення. В рекомендаціях для британської делегації на конференції в Стрезі Форін Оффіс радив зробити все можливе, аби не допустити укладення французько-радянського військового союзу, спрямованого проти Німеччини [20, 793–795].

У червні 1935 р. Національний уряд в Англії було реорганізовано: прем'єр-міністром став С. Болдуїн, Д. Саймона на посаді міністра закордонних справ змінив С. Хор, міністром у справах Ліги Націй призначили А. Ідена.

Британський уряд урахував вимоги Гітлера щодо військово-морського флоту. Переговори, що їх вів німецький посол у Лондоні І. Ріббентроп в червні 1935 р., завершилися підписанням англійсько-німецької морської угоди 18 червня 1935 року. Вона дозволяла будівництво німецького флоту 35% від тоннажу військово-морського флоту Великої Британії. Крім того, Німеччина дістала право мати підводний флот, хоча тимчасово погодилась не перевищувати його тоннаж більше, ніж 45% загального тоннажу Великої Британії [20, 647; 47, 73–76].

1935 р. ситуація в Європі різко змінилася. Війська фашистської Італії вторглися до Абіссинії (Ефіопії). Це було порушенням Статуту Ліги Націй – Ефіопія була одним із її членів. Ліга Націй проголосувала за запровадження санкцій проти Італії. Однак це не завадило Муссоліні завоювати Ефіопію, але водночас загострило відносини Італії з Англією та Францією. Восени і взимку 1935–1936 рр. увагу європейської громадськості було прикуто до питання застосування санкцій проти Італії та їх впливу на неї. На цей час німецько-італійські відносини ускладнювала боротьба двох диктаторів за Австрію. Нацистський путч у Відні 24 липня і

вбивство канцлера Австрії Е. Дольфуса спричинили введення італійських військ до Бреннера, чим Муссоліні продемонстрував готовність захищати австрійську незалежність [22, 57]. Після вторгнення італійських військ до Ефіопії для Гітлера настав зручний період. Ставлення Лондона і Парижа до італійської агресії в Ефіопії давало йому, по-перше, приклад для припущень про можливу їхню, а також Ліги Націй, реакцію на його аналогічні авантюри; по-друге, можливість через підтримку Італії в ефіопській війні здобути подвійний виграв: дістати згоду Муссоліні визнати Австрію сферою переважних інтересів Рейху і вирвати Італію з кола гарантів Рейнського пакту.

Дуже позитивно оцінив позицію фюрера: він заявив напередодні Рейнської акції Гітлера, що Італія не братиме участі в жодних антинімецьких заходах. А в Парижі й Лондоні розпочали обговорювати небезпеку того, що Гітлер може скористатися загостренням відносин між головними учасниками Локарнських угод, аби ремілітаризувати Рейнську область [23, 91].

У Франції, де першочергового значення надавали дієвості Локарнських угод, а також британських та італійських гарантій статуту французького та бельгійського кордону з Німеччиною, вже восени 1935 р. були занепокоєні повідомленнями про підготовку Гітлера до ремілітаризації Рейнської зони. Однак, попри це, ні уряд П. Лаваля (в лютому 1936 р. його змінив уряд А. Сарро), ні французький генеральний штаб так і не підготували плану дій на випадок німецької акції. В Лондоні не більше, ніж французи, були готові мати справу з ситуацією, яка, як сподівались, не могла виникнути [23, 91].

Приводом для введення німецьких військ до Рейнської області став договір про взаємну допомогу між СРСР і Францією 2 травня 1935 р. [24, 309–312]. У Франції передбачали негативну реакцію як частини французького суспільства, так і Німеччини на укладення пакту з Радянським Союзом. За Конституцією Франції, міжнародні договори на кшталт французько-радянського мав ратифікувати президент держави, однак П. Лаваль вирішив провести його обговорення у відповідних парламентських комісіях, а потім на засіданнях Палати депутатів і Сенату. Він намагався заспокоїти німців щодо зобов'язальних статей цього документу, дещо вихолостити їх, підкреслював його підпорядкованість Локарнському договору і, доки німці ще не заспокоїлись, зволикав з ратифікацією. Це рішення Е. Еррію назвав «найпочеснішим» способом ратифікації [24, 415–418].

Того ж дня, 2 травня 1935 р., військовий міністр Німеччини генерал В. фон Бломберг видав директиву трьом видам збройних сил про підготовку до вступу до Рейнської демілітаризованої зони. Цій операції дали кодову назву «Шулунг» («Навчання»). Операція була суворо секретною і про неї знали небагато військових. Її план Бломберг не дозволив передруковувати на машинці; примірник, що його він зберігав у сейфі, було написано від руки [25, 328].

Невдовзі після цього в промові на засіданні рейхстагу 21 травня 1935 р. Гітлер виступив з так званою «Програмою миру», де серед інших положень було заявлено, що Німеччина дотримуватиметься Локарнських угод і поважатиме територіальні параграфи Версальського договору. Водночас фюрер сказав про «елемент юридичної небезпеки», що його внесли в Локарнський договір своїми діями Росія та Франція, які підписали договір про взаємодопомогу [26, 330]. Французько-радянський пакт, заявив Гітлер, є військовим союзом, схожим на ті, що їх укладали раніше і які призвели до війни, а тому є таким же небезпечним, як і вони. Щодо Німеччини, він наголошував, що після Саарського плебісциту вона визнає і гарантує Франції її кордони як остаточні [21, 159–175].

Міністерство закордонних справ Німеччини в своєму меморандумі Франції зауважило про несумісність французько-радянського пакту з Локарнським договором. 25 червня 1935 р. французький уряд відхилив ці твердження як необґрунтовані. Не бачили нічого, що суперечило б Локарнському договору, у французько-радянському пакті й уряди Італії та Бельгії, які зробили відповідні заяви 15 і 19 липня [27, 79].

Згодом, в листопаді 1935 р., гостре невдоволення французько-радянським пактом Гітлер висловив послові Франції в Німеччині Ж. Франсуа-Понсе, котрий після цього повідомив у Париж про свою впевненість у намірах Гітлера використати пакт як привід для вторгнення до демілітаризованої Рейнської зони.

А тим часом у Франції з ратифікацією пакту не поспішали. Сам Лаваль, котрий мав антикомуністичні погляди, вважав французько-радянський пакт помилкою, а не успіхом [28, 118].

Зрештою в січні 1936 р. П. Лаваль повідомив про своє рішення порушити в парламенті питання про ратифікацію документу. Дебати в Палаті депутатів Національних зборів Франції відбувались від 11 лютого 1936 р. і завершилися схваленням французько-радянського пакту про взаємодопомогу. В Палаті депутатів 27 лютого 1936 р. було подано за – 353 голоси, проти – 164 і 45 утрималось [29, 215].

Гітлер не виказував наміру виступити з офіційним звинуваченням чи протестом, він збирався, вочевидь, поставити Захід перед уже доконаним фактом. Зовні Гітлер всіляко улещував Францію, – пише німецький письменник, історик і публіцист В. Гьорліц, – він виказував знаки уваги колишнім військовослужбовцям і навіть дав декілька інтерв'ю французьким журналістам. Водночас він заявив Бломбергові, що, на його думку, радянсько-французький договір порушив Локарнські угоди, а отже Німеччина може знову окупувати демілітаризовану Рейнську зону. Тоді ж Гітлер розповів про свої наміри командувачу сухопутних військ В. фон Фрічу. Відчувши занепокоєння Фріча, Гітлер пояснив, що приводів для нього не має, оскільки Італія, вочевидь, стане на сторону Німеччини і, на думку міністра закордонних справ К. фон Нейрата, Захід не вдасться до жодних рішучих дій [30, 294]. 21 лютого в інтерв'ю французькому журналістові Бертрану де Жувенелю фюрер висловився за німецько-французьке зближення і намагався дистанціюватися від край антифранцузьких положень своєї книги «Майн Кампф». Він казав, що Німеччина та Франція були ворогами, але з плином часу всі підстави для конфліктів зникли. На запитання Жувенеля, чому в такому разі «Майн Кампф» перевидають знову і знову в незмінному вигляді, Гітлер відповів, що він не письменник, який переробляє власні твори, а політик, а тому виправляє свою зовнішню політику, орієнтовану на взаєморозуміння з Францією, і ці виправлення вносять до великої книги історії. Інтерв'ю Гітлера було опубліковано у французькій пресі лише за тиждень після того, як він дав його французькому журналістові, і наступного дня після того, як французько-радянський пакт ратифікувала Палата депутатів. Під час зустрічі з Франсуа-Понсе 2 березня Гітлер звинуватив французьку сторону в упередженому затриманні публікації його інтерв'ю і заявив, що всі попередні його пропозиції є застарілими, тому він висуне нові [31, 179].

Командування армії запевнило Гітлера у своїй підтримці. Втім Бломберг і старші генерали були вкрай занепокоєні, оскільки розуміли, що армія поки ще не могла суперничати з французькою, якби у Франції вирішили діяти [32, 687].

Начальник Генерального штабу сухопутних військ (від липня 1935 р.) генерал Л. Бек дізнався про заплановану операцію лише 6 березня, напередодні вторгнення до Рейнської зони. Генерал А. Йодль – начальник Відділу оборони Німеччини у військовому міністерстві – писав про реакцію Бека на отриману інформацію як про стан гравця в рулетку, котрий поставив усе на один номер [30, 294]. Виступ німецької армії було призначено директивою Бломберга від 2 березня на суботу 7 березня з надією на те, що вихідні дні відстрочать усіляку можливу протидію. Отож, німецькі війська увійшли до Рейнської зони не дочекавшись рішення французького Сенату, яке мало з'явитися після обговорення французько-радянського пакту в Палаті депутатів. Вочевидь що, якби Гітлер був зацікавлений не допустити загострення ситуації, йому достатньо було заявити, що в разі ратифікації пакту в Сенаті він введе війська до Рейнської зони. Якби він це зробив, то документ, можливо, не пройшов би через Сенат. Однак, оскільки головною метою німецького фюрера була ремілітаризація Рейнської зони, він наказав військам вступити до неї без ультиматуму і жодного попередження. Всю операцію готували якнайсекретніше, а війська мали прибувати на визначені пункти вночі. Навіть уряд нічого не знав аж до останньої хвилини [32, 687].

Під радісні привітання жителів області німецькі війська займали старі рейнські казарми, де німецьких солдатів не було від 1918 року. Ці «символічні частини», як називав їх Нейрат,

становили надвечір 7 березня 13 піхотних батальйонів і 13 артилерійських дивізіонів [33, 170]. Для створення враження, що до зони входять значні сили, було залучено загони поліції та авіацію. Генерал фон Белов згадував: «... ми отримали наказ узяти участь 7 березня 1936 р. в зайнятті німецькими військами Рейнської області. Моя ескадрилья стартувала там, покружляла над Кельном і ... приземлилась в районі Дюссельдорфа» [34, 22].

Гітлер був свідомий великого ризику свого рішення, як зухвалого виклику мирові в Європі, але діяв рішуче. Бломберг згодом згадував, що йому здавалося, що на німецьке військово захоплення Рейнської області Франція негайно реагуватиме військовою силою. Його побоювання поділяли тодішній (від вересня 1935 р.) головнокомандувач Люфтвафе Г. Герінг і начальник німецького військово-морського флоту Е. Редер. Герінг узявся переконати Гітлера не ризикувати війною. Однак під час їхньої розмови Гітлер переконав Герінга: він запевняв, що Франція не виступить, але якщо це станеться – обіцяв повернути війська назад, за Рейн. Зрештою було умовлено, що за першої реакції французів (у формі збройної відсічі) слабкі німецькі частини, що їх переправляють на лівий берег, буде негайно відведено. І навпаки, жодні дипломатичні протести, якими б різкими вони не були, сказав фюрер, не змусять його відступити ні на крок [35, 39–40].

Генерал-полковник Г. Гудеріан зазначав у своїх мемуарах: «Навесні 1936 р. ми були вражені рішенням Гітлера окупувати Рейнську область. Бронетанкові війська при цьому не було використано, оскільки окупація Рейна являла собою у військовому сенсі не більше, ніж жест» [36, 45].

Боялись рішучої реакції Франції і в дипломатичному відомстві Німеччини. П. Шмідт – перекладач Гітлера – свідчив на Нюрнберзькому процесі, що фон Нейрат був єдиною людиною в міністерстві закордонних справ, яка вважала, що Франція та Англія не вчинять збройної протидії введенню німецьких військ до Рейнської області [37, 530]. І. фон Ріббентроп, у той час уповноважений з питань зовнішньої політики в штабі замісника фюрера по партії, стверджував: «Я переконував фюрера, що в Англії зрештою примиряться з відновленням німецького військового суверенітету в Рейнській області» [47, 87].

В. Кейтель, тоді генерал-лейтенант, який від жовтня 1935 р. став начальником Військового управління, що відповідало за оперативний контроль над частинами й підрозділами збройних сил, писав у своїх мемуарах: «Це була дуже ризикована операція, оскільки існувала величезна небезпека того, що французи накладуть санкції. Жорсткі протести західних держав схилили Бломберга запропонувати Гітлерові відкликати ті три батальйони, які фактично були всіма нашими військами, що перейшли Рейн. Гітлер відкидав усі пропозиції про відведення батальйонів: якщо ворог атакує, вони муситимуть будуть прийняти бій і не відступати ні на дюйм. Наше міністерство закордонних справ отримало ноту з Лондона з вимогою гарантій, що на захід від Рейна не буде зведено жодного укріплення. Фюрер вирішив відповісти на цю ноту, що враховуватимемо їхні вимоги. Оскільки ми вже розпочали зведення укріплень уздовж інших ділянок нашого західного кордону, хоча вони були лише частиною довгострокової програми, розрахованої до 1950 р., ніхто краще, ніж французів не розумів необов'язкових відмовок у нашій термінології. Нейрату було наказано підготувати цю відповідь» [38, 22–23].

Як співвідносились дії Німеччини з основними положеннями Локарнських угод? У трьох пунктах статті 4 Договору про взаємні гарантії між Німеччиною, Бельгією, Францією, Великою Британією та Італією від 16 жовтня 1925 р. було передбачено: 1. Якщо одна зі сторін, що його підписали, вважатиме, що є порушення договору, вона негайно порушить питання про це перед Радою Ліги Націй. 2. Якщо Рада встановить, що було порушення, чи недотримання, вона невідкладно доведе це до відома держав, що підписали цей договір, і кожна з них зобов'язується надати в такому разі негайну допомогу державі, проти якої буде спрямовано осудний акт. 3. У разі явного порушення, кожна договірна держава зобов'язується негайно надавати допомогу стороні, проти якої буде спрямовано таке порушення чи недотримання, щойно ця держава зможе переконатися, що це порушення є неспровокованим актом агресії і що з огляду чи на перехід кордону, чи на відкриття воєнних дій, чи на зосередження збройних сил у демілітаризованій зоні необхідними є негайні дії [18, 486–487]. Отже, вступ німецьких військ до Рейнської демілітаризованої зони був порушенням постанов Версальського мирного договору і

Локарнської конференції. Це давало Франції право застосувати військову силу і зобов'язувало гарантів Локарно – Велику Британію та Італію – надати їй негайну допомогу, зокрема й військову [5, 216].

Вранці 7 березня фон Нейрат повідомив послів Великої Британії, Франції, Бельгії та Італії – держав, які разом з Німеччиною підписали 1925 р. Локарнські угоди, що Берлін відмовляється від цих угод і вводить війська до Рейнської зони. Нацистський міністр виправдовував дії Німеччини «несумісністю» Локарнських угод із радянсько-французьким договором про взаємну допомогу. Водночас фон Нейрат передав послам «мирні пропозиції» Гітлера із семи пунктів. Опівдні того ж дня на терміново скликаній сесії рейхстагу виступив сам фюрер. В цей час німецькі загони, що просувалися демілітаризованою зоною зі сходу, досягли Рейна. Свій виступ, що тривав півтори години, Гітлер розпочав словами про загрозу більшовизму, після чого висловив обурення французьким підписанням пакту з Радянським Союзом. З огляду на це фюрер повідомив рейхстаг, що Німеччина не може вважати себе скутою умовами Локарнського пакту 1925 р., який регулював її відносини з Францією, і він вирішив повернути Німеччині Рейнську область [32, 687]. Водночас Гітлер заявив, що окупація має суто символічний характер [39, 92].

Промова Гітлера, в якій він виправдовував введення військ до Рейнської області, підкреслює один із його біографів І. Фест, була шедевром демагогічної гри на суперечностях, страхах, бажаннях миру. Гітлер клявся, що Німеччина ніколи не піддасться силі, боротиметься за мир, що вона ніколи не мала територіальних претензій у Європі, й запропонував укласти низку мирних договорів, аби переконати в цьому своїх сусідів. Свою акцію в Рейнській зоні він обгрунтовував тим, що відповідно до норм німецького права французько-радянський пакт про взаємодопомогу слід вважати порушенням Локарнського договору, оскільки його однозначно спрямовано проти Німеччини. Ці докази мали певні підстави, хоча саме реваншистські наміри німецького фюрера ревізувати встановлений міжнародний порядок штовхали стурбовану ними Францію на пошуки додаткових гарантій власної безпеки. Все ж аргументи Гітлера справляли враження на керівні кола західних держав. До того ж, їх супроводжували нові «мирні ініціативи» німецького диктатора.

Замість Локарнського пакту, що його Гітлер відкинув, він запропонував Франції та Бельгії укласти пакт про ненапад терміном на 25 років, пакт про військово-повітряні сили, якому Англія надавала великого значення. Нову угоду мали підкріпити своїми гарантіями Велика Британія та Італія, а також Голландія, якби вона того забажала. Гітлер пропонував створити і нову демілітаризовану зону з обох боків кордону між Німеччиною та Францією, що, на його думку, поставило б їх в однаково становище, але у Франції виникла б проблема – що робити з «лінією Мажіно» – вона стала б непотрібною. Своїм східним сусідам Німеччина пропонувала підписати пакти про ненапад на зразок того, що його вона уклала з Польщею 26 січня 1934 року. Відновивши в такий спосіб рівні права з іншими державами, Німеччина могла повернутися до Ліги Націй, обговорити питання її статуту, а також можливого повернення своїх колишніх колоній [23, 92].

Французький уряд мав підстави для силової протидії гітлерівській акції. Зосередження німецьких військ у Рейнській зоні було достатнім для цього приводом. І спочатку здавалося, що французи готові на це. Французькі війська 1936 р. зберігали велику чисельну перевагу. Начальник головного штабу сухопутних військ Франції генерал М. Гамелен визнавав, що німецька армія озброєна гірше французької і поступається їй чисельністю [3, 249]. Але він же наполягав на неприйнятності будь-яких збройних акцій до завершення загальної попередньої мобілізації, під час якої буде призвано на військову службу більше одного мільйона французів. А поки що, казав Гамелен на засіданні уряду, немає необхідної для негайного удару кількості військ [40, 227–228]. Французи не мали навіть оперативного плану на цей цілком передбачений випадок. Тож між Парижем і Лондоном відбувалися лише стурбовані консультації, а також протести, що їх супроводжували заклики до поміркованості та спокою. А потім почали казати,

що Рейнська область, зрештою – це частина Німеччини, і німці не порушували французького кордону, а лише займали власну територію [23, 93]. На ставлення Франції до німецької акції вплинули також інші обставини: прагнення уряду А. Сарро зберегти політичну стабільність у країні напередодні загальних виборів, що мали відбутись у квітні – травні 1936 р., сильні пацифістські настрої населення, а також те, що військове командування цілковито дотримувалось оборонних військових доктрин у разі нової війни з Німеччиною. Отже, французький уряд фактично обрав бездіяльність і певні сподівання на гарантів.

Цю тактику підтримали в Лондоні, де старались обмежити будь-яку поквалливу реакцію і вважали, що Німеччина відновила суверенітет над власною територією, і це не вартувало розв'язання війни. Ніхто в той момент не думав, що Гітлер чимсь відрізняється від попередніх німецьких політиків, які ніколи не приховували бажання повернути війська у долину Рейна. Насправді громадська байдужість була такою сильною, що уряд навіть відмовився підтримати ідею ввести санкції Ліги Націй для Німеччини за те, що її дії було фактично порушенням міжнародних угод [32, 689–690]. В Англії «з готовністю прийняли запевнення Гітлера, що його крок мав суто «символічний» характер і що за цим кроком має відбутись укладення всеохопної системи пактів про ненапад» [41, 422]. Шарль де Голль зазначав у своїх мемуарах, що Франція могла завдати поразки німецьким військам у Рейнській області, а для Гітлера така поразка «могла мати фатальні наслідки у його власній країні. Так ризикуючи, він міг програти все відразу. Він виграв у цій грі все. Організація нашої національної оборони, характер її засобів, сам дух її – все це сприяло бездіяльності нашого уряду, який за своєю природою охоче йшов цим шляхом. Оскільки ми були готові лише до оборони нашого кордону і за жодних умов не допускали можливості переступити його, не могло бути сумніву, що Франція не чинитиме протидії. «Фюрер» був у цьому впевнений. Весь світ це констатував. Замість того, щоб змусити Німеччину вивести свої війська з Рейнської області, поставивши їх під загрозу, їм дали можливість без єдиного пострілу окупувати цю область і зайняти позиції просто біля кордонів Франції та Бельгії» [42, 51].

Міністр закордонних справ Франції П. Фланден у розмові з радянським повноважним представником В. Потьомкіним 7 березня заявив, що ні промова Гітлера, ні меморандум, що його вручив фон Нейрат представникам локарнських держав, не справили на французький уряд того враження, на яке вони розраховували. В жодному разі зовнішньополітичну лінію уряду Франції не буде змінено і ставлення французького уряду до французо-радянського пакту залишиться попереднім. І його буде ратифіковано у визначений час. Міністр додав, що про план Німеччини французьке верховне командування та уряд знали вже давно, а тому нинішня акція Гітлера не стала для них несподіванкою. Щодо «миролюбних» пропозицій Гітлера, то французький уряд вважає їх такими, що не підлягають обговоренню, і будь-які переговори з Німеччиною на цій базі є неприйнятними. Водночас Фланден заявив, що уряд Франції вирішив утриматися поки що від відповіді на порушення режиму демілітаризованої зони заходами суто військового характеру і не вважає за потрібне ні оголошення мобілізації, ані введення до Рейнської зони власних збройних сил. Він віддає перевагу зверненню до засобів колективного міжнародного впливу на порушника договорів і з цією метою звертається до Ліги Націй з вимогою негайного скликання Ради. Найближчими днями в Парижі відбудеться конференція представників локарнських держав, які мають обговорити становище і визначити спільну лінію дій. Потім має зібратися Рада Ліги Націй, якій французький уряд запропонує застосувати до порушника договорів санкції економічного і фінансового характеру [43, 124–125].

8 березня 1936 р. французький уряд, незважаючи на повноваження застосувати військову силу, вирішив звернутися до Ліги Націй [7, 189]. Франція також запропонувала «план Леже», названий так за іменем генерального секретаря французького МЗС А. Леже. Він передбачав застосування до Німеччини економічних і політичних санкцій з метою змусити Гітлера вивести війська з Рейнської зони і відновити статус-кво [44, 219]. 12 березня відбулось голосування у французькому Сенаті з щодо французо-радянського договору. За ратифікацію було віддано 226 голосів, проти – 48, утрималось – 34 [29, 215].

На сесії Ради Ліги Націй, що розпочала свої засідання в Лондоні 14 березня 1936 р., мали вирішити питання, чи порушила Німеччина кордони демілітаризованої зони. Від Німеччини на

засіданні Ради виступив Ріббентроп. Він доводив, що попри всі німецькі спроби мирного улагодження спірних питань на Заході їх проігнорували. Більше того, Франція уклала договір з СРСР, спрямований проти Німеччини, і порушила тим самим Локарнські угоди. Введення німецьких військ у Рейнську зону було лише відновленням її суверенітету над частиною власної території і актом самозахисту [48, 48–50].

В резолюції Ради 19 березня факт порушення визнали, але жодного рішення щодо санкцій до порушника не було ухвалено. Відомий німецький дипломат Э. фон Вайцеккер писав з цього приводу: «І знову охоронці Версальського договору відреагували формальним протестом. Вони охоче дали Гітлеру те, в чому відмовляли Штресману і Брюнінгу, і це в той час, коли вони могли без всяких проблем стримати його» [49, 106].

Все ж констатація факту порушення давала змогу Франції звернутися до гарантів Локарно по допомогу, щоб вони змусили Гітлера відвести війська із Рейнської зони, однак Франція цього не зробила.

Висновки. Постанови Версальського мирного договору про утворення Рейнської демілітаризованої зони, як і про територіальні обмеження Німеччини, репарації, роззброєння, належали до розряду репресивних. Створення демілітаризованої зони з німецьких прирейнських територій мало позбавити Німеччину плацдарму для нападу на Францію. Для Німеччини воно означало звуження її суверенітету над частиною власної території і водночас робило її відкритою для можливих військових заходів Франції. Останнє 1923 р. підтвердили Рурська криза та введення французько-бельгійських військ до Рурської області. Невдача французької акції поставила на порядок денний проблему не лише репарацій, а й рівності Німеччини в правах на безпеку. Їх було визнано Рейнським гарантійним пактом і згодою союзників вивести окупаційні війська з Рейнської зони до 1930 року. Поза тим демілітаризований статут зони зберігався. Тривожним сигналом прозвучали в Локарно відмова Німеччини визнати свої східні кордони та відмова Англії гарантувати їх. За таких умов успіх Франції в разі німецької агресії у Східній Європі могла зумовити лише наступальна стратегія, в основу якої було б покладено використання Рейнської зони в ролі своєрідного заручника.

Однак невдовзі після Локарно французька політика дедалі більше стала набувати рис оборонного характеру й залежності від позиції Англії, хоча Франція рішуче відмовлялась визнати право Німеччини на рівність в озброєнні. Після приходу до влади в Німеччині А. Гітлера англійська політика кореляції умов Версальського договору в бік більшої справедливості поступово переростала в політику умиротворення Гітлера. За таких умов те, що він скасував військові статті Версаля, не мало серйозного опору Англії, а відтак і Франції, хоча остання намагалась протиставити цьому ідею колективної безпеки, а зрештою й французько-радянський договір про взаємодопомогу. Гітлер уже переконався в неспроможності західних держав вживати рішучих заходів і був упевнений, що так буде й у разі, якщо він введе війська до Рейнської зони. Справді, Англія та Франція, Ліга Націй не проявили достатньої готовності до відсічі цій авантюрній акції.

Ремілітаризація Рейнської зони справила вирішальний вплив на послаблення позицій Англії та Франції, спричинила розпад системи французьких союзів на Сході, загострила кризу Ліги Націй, підштовхнула Гітлера до нових актів агресії в Європі. Висвітлення цих питань потребує дальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. История дипломатии. Т. 3. Дипломатия на первом этапе общего кризиса капитализма. – М.: Политиздат, 1965. – 832 с.
2. История международных отношений и внешней политики СССР : в 3-х т. 1917–1987. – М.: Международные отношения, 1986. – Т. 1. 1917–1945. – 414 с.
3. Белоусова З. С. Франция и европейская безопасность 1929–1939 / З. Белоусова. – М.: Наука, 1976. – 419 с.
4. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер ; пер. с англ. В. В. Львова. Послесл. Г. А. Арбатова. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.

5. Сидоров А. Ю. История международных отношений. 1918–1939 гг. / А. Ю. Сидоров, Н. Е. Клейменова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 640 с.
6. Системная история международных отношений в двух томах / Под ред. А. Д. Богатурова. Том 1. События 1918–1945 годов. – М.: Культурная революция, 2009. – 480 с.
7. Демидов С. В. Внешняя политика и дипломатия Великобритании между двумя мировыми войнами // С. В. Демидов и др. Очерки истории Великобритании XVII – XX веков. Монография. – М., Рязань, 2002. – С. 158–207.
8. Наумов А. О. Фашистский интернационал. Покорение Европы / А. О. Наумов. – М.: Вече, 2005. – 448 с.
9. Иванов А. Г. Рейнский кризис 1936 г. и крушение системы Локарно / А. Г. Иванов // Актуальные проблемы международных отношений. XX век: Сб науч. тр. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2002. – С. 7–39.
10. Наумов А. О. «Рейнский блеф» Гитлера. Ремилитаризация Рейнской области в 1937 году / А. О. Наумов // Новая и новейшая история. – 2011. – № 6. – С. 43–59.
11. Версальский мирный договор. Пер. с фран. под ред. Ключникова Ю. В. и Сабанина А. – М.: Литиздат НКВД, 1925. – 199 с.
12. Джордан В. М. Великобритания, Франция и германская проблема в 1918–1939 гг. Анализ англо-французских отношений в период создания и проведения в жизнь Версальского договора / В. М. Джордан ; пер. с англ. И. Завича. – М.: Госполитиздат, 1945. – 304 с.
13. Дейтон Л. Вторая мировая: ошибки, промахи, потери / Л. Дейтон. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 672 с.
14. Политбюро ЦК. *Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) Коминтерн: 1919–1943 гг. Документы.* – М.: РОССПЭН, 2004. – 960 с.
15. Документы внешней политики СССР. – Т. 5. 1 января 1922 г. – 19 ноября 1922 г. – М.: Политиздат, 1961. – 807 с.
16. Див.: Овчаренко О. Рапальський вибір / О. Овчаренко // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. – Вип. 7. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. – С. 358–361.
17. Индукаева Н. С. Политика США в отношении Германии в 1922–1925 гг. / Н. С. Индукаева. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1986. – 154 с.
18. Локарнская конференция 1925 г. Документы. – М.: Госполитиздат, 1959. – 512 с.
19. Черчилль У. Мировой кризис. Автобиография. Речи / У. Черчилль. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 768 с.
20. Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Second Series. – L., 1972. – Vols. XII. – 820 p.
21. Documents on International Affairs. 1935. – L., 1936. – Vols. I. – 680 p.
22. Броскат М. Закат тысячелетнего рейха / М. Броскат ; пер. с нем. В. Кузнецова. – М.: Яуза, Эксмо, 2005. – 288 с.
23. Буллок А. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Сравнительное жизнеописание : в 2 т. Т. II / А. Буллок ; пер. с англ. – Смоленск : Русич, 1998. – 688 с.
24. Документы внешней политики СССР. – Т. 18. 31 января – 31 декабря 1935 г. – М.: Политиздат, 1973. – 786 с.
25. Мельников Д. Адольф Гитлер – преступник № 1 / Д. Мельников, Л. Черная. – М.: Яуза, 2004. – 544 с.
26. Ширер У. Взлет и падение третьего рейха : в 2 т. / У. Ширер ; пер. с англ. – М.: Воениздат, 1991. – Т. 1. – 653 с.
27. Наумов А. О. Фашистский интернационал. Покорение Европы / А. О. Наумов. – М.: Вече, 2005. – 448 с.
28. Дюллен С. Сталин и его дипломаты: Советский Союз и Европа, 1930–1939 г. / С. Дюллен ; пер. с фр. Э. М. Кустовой. – М.: РОССПЭН, 2009. – 319 с.
29. Рео Э. Дю. Франция, Германия и СССР. 1936–1939 годы / Э. Дю Рео // СССР, Франция и эволюция Европы в 30-е годы. – М.: МГИМО, 2003. – С. 215–228.
30. Гёрлиц В. Германский Генеральный штаб. История и структура. 1957–1945 / В. Гёрлиц ; пер. с англ. С. В. Лисогорского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. – 478 с.
31. Фест И. Гитлер. Биография. Триумф и падение в бездну / И. Фест ; пер. с нем. А. А. Федорова, Н. С. Летневой, А. М. Андропова. – М.: Вече, 2006. – 640 с.
32. Эванс Р. Третий рейх. Дни триумфа: 1933–1939 / Ричард Эванс ; пер. с англ. Б. Кобрицова и А. Галактионова. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: Астрель, 2010. – 958 с.

33. Деларю Ж. История гестапо / Ж. Деларю; пер. с англ. М. С. Кузнецовой – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 415 с.
34. Белов Н. фон. Я был адъютантом Гитлера. 1937–1945 / Н. фон Белов ; пер. с нем. Г. Рудого. – Смоленск: Русич, 2003. – 528 с.
35. Картье Р. Тайны войны. После Нюрнберга / Р. Картье. – М.: Вече, 2005. – 448 с.
36. Гудериан Г. Воспоминания солдата / Г. Гудериан ; пер. с нем. – Смоленск : Русич, 2001. – 656 с.
37. Нюрнбергский процесс : в 7 т. Т. 5. Допросы подсудимых и речи адвокатов. – М.: Госюриздат, 1960. – 884 с.
38. Кейтель В. Мемуары фельдмаршала. Победы и поражения вермахта. 1938–1945 гг. / В. Кейтель ; пер. с англ. П. Ю. Никишова – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 351 с.,
39. Черчилль У. Вторая мировая война : в 3-х кн. / У. Черчилль; сокр. пер. с англ. – М. : Воениздат, 1991. – Кн.1. Т. I – II. – 592 с.
40. Гренвил Дж. История XX века. Люди, События, Факты / Дж. Гренвил ; пер. с англ. О. Суворов. – М.: Аквариум, 1990. – 896 с.
41. Эмери Л. Моя политическая жизнь / Л. Эмери ; пер. с англ. А. О. Зелениной и др. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1960. – 686 с.
42. Шарль де Голль. Военные мемуары. Призыв. 1940–1942 годы / Де Голь Шарль ; пер. с франц. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. – 824 с.
43. Документы внешней политики СССР. – Т. 19. 1 января – 31 декабря 1936 г. – М.: Политиздат, 1974. – 823 с.
44. Горохов В. Н. История международных отношений. 1918–1939 / В. Н. Горохов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 288 с.
45. Дирксен фон Г. Москва, Токио, Лондон. Двадцать лет германской внешней политики / Г. Фон Дирксен ; пер. с англ. Н. Ю. Лихачевой. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 445 с.
46. Папен Ф. фон. Вице-канцлер Третьего рейха. Воспоминания политического деятеля гитлеровской Германии. 1933–1947 / Франц фон Папен ; пер. с англ. М. Г. Барышникова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. – 590 с.
47. Риббентроп И. фон. Тайная дипломатия рейха / И. фон Риббентроп ; пер. с нем. Г. Я. Рудого. – М.: Мысль, 1999. – 448 с.
48. Шмидт П. Переводчик Гитлера / П. Шмидт ; пер. с англ. Т. В. Шестопал. – Смоленск: Русич, 2001. – 400 с.
49. Вайцзеккер Э. фон. Посол Третьего рейха. Воспоминания немецкого дипломата. 1932–1945 / Э. фон Вайцзеккер ; пер. Ф. С. Капицы– М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 335 с.

References:

1. The history of diplomacy. V. 3. Diplomacy at the first stage of the general crisis of capitalism. – М.: Politizdat, 1965. – 832 p.
2. History of the international relations and foreign policy of the USSR: 3 Vol. 1917–1987. – М.: International Relations, 1986. – Т. 1. 1917–1945. – 414 p.
3. Belousova Z. France and European security 1929–1939 / Z. Belousova. – М.: Nauka, 1976 – 419 p.
4. Kissinger H. Diplomacy / Henry Kissinger; per. from English. V.V. Lviv. Afterword. G. Arbatov. – М.: Ladomir, 1997. – 848 p.
5. Sidorov A. U. History of international relations. 1918–1939. / A. U. Sidorov, N. E. Kleimenova. – М.: ЗАО Tsentrpoligrf, 2006. – 640 p.
6. The system of international relations history in two volumes / ed. A. D. Bogaturov. Volume 1. Events 1918–1945 period. – М.: Cultural Revolution, 2009. – 480 p.
7. Demidov S.V. Foreign policy and diplomacy of Britain between the two world wars // S.V. Demidov, etc. Studies in the History of UK in the XVII–XX centuries. Monograph. – М, Ryazan, 2002. – P.158–207.
8. Naumov A. O. Nazi International. Conquering Europe / A. O. Naumov – М.: Veche, 2005. – 448 p.

9. Ivanov A. G. Rhine crisis of 1936 and the collapse of the system Locarno / A. G. Ivanov // Actual problems of international relations. The twentieth century: Sat scientific. tr. – Krasnodar: Kuban. state. University Press, 2002. – P. 7–39.
10. Naumov A. O. "Rhine bluff" Hitler. The remilitarization of the Rhineland in 1937 / A. O. Naumov // Modern and Contemporary History. – 2011. – № 6. – S. 43–59.
11. The Treaty of Versailles. Trans. from Fren. ed. Klyuchnikova Yu. and Sabanin A. – M.: Litizdat People's Commissariat, 1925. – 199 p.
12. Jordan V. M. Britain, France and the German problem in 1918–1939. Analysis of the Anglo-French relations during the establishment and implementation of the Treaty of Versailles / V. M. Jordan; trans. from English. I. Zvavich. – M.: Gospolitizdat, 1945. – 304 p.
13. Dayton L. World War II: mistakes, mistakes, loss / L. Dayton. – M.: Eksmo-Press, 2000. – 672 p.
14. Politburo of the Central Committee. Politburo of the RCP (b) – VKP (b), the Communist International: 1919–1943. Documentation. – M.: ROSSPEN, 2004. – 960 p.
15. Documents of Soviet foreign policy. – V. 5. January 1, 1922 – November 19, 1922 – M.: Politizdat, 1961. – 807 p.
16. See.: Ovcharenko A. Rapallsky Choice / O. Ovcharenko // Gurzhivskihistoric subtraction: Zbirnik Naukovyh Pratz. – Vol. 7. – Cherkasy: Chabanenko A., 2014. – P. 358–361.
17. Indukaeva N. S. US policy toward Germany in 1922–1925. / N.S. Indukaeva. – Tomsk: Publishing house of Tomsk University Press, 1986. – 154 p.
18. Locarno Conference 1925 Documents. – M.: Gospolitizdat, 1959. – 512 p.
19. W. Churchill global crisis. Autobiography. Speech / Churchill. – M.: Publishing house Eksmo, 2003. – 768 p.
20. Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Second Series. – L., 1972. – Vols. XII. – 820 p.
21. Documents on International Affairs. 1935. – L., 1936. – Vols. I. – 680 p.
22. Brostsat A.M. Sunset thousand-year Reich / M. Brostsat; tr. Kuznetsova. – M.: Yauza, Eksmo, 2005. – 288 p.
23. A. Bullock Hitler and Stalin. Life and power. Comparative life: in 2 vols II / A. Bullock, tr. from English. – Smolensk: Rusich, 1998. – 688 p.
24. Documents of Soviet foreign policy. – V. 18. 31 January – 31 December 1935 – M.: Politizdat, 1973. – 786 p.
25. Melnikov D. Adolf Hitler – the criminal number 1 / D. Melnikov, L. Black. – M.: Yauza, 2004. – 544 p.
26. William Shirer. The Rise and Fall of the Third Reich: 2 t / W. Shearer, tr. from English. – M.: Military Publishing, 1991. – T. 1. – 653 p.
27. Naumov A.O. Nazi International. Conquering Europe / A. O. Naumov. – M.: Veche, 2005. – 448 p.
28. Dyullena S. Stalin and his diplomats: the Soviet Union and Europe, 1930–1939 g / S. Dyullena; tr. from fr. EM Sectional. – M.: ROSSPEN, 2009. – 319 p.
29. Reo E. Du. France, Germany and the USSR. 1936–1939 years / E. Du Reo // Soviet Union, France and the evolution of Europe in the 30s. – M.: MGIMO, 2003. – P. 215–228.
30. Goerlitz V. German General Staff. History and structure. 1957–1945 / V. Görlitz; tr. from English. S.V. Lisogorskogo. – M.: ZAO Tsentrpoligraf, 2005. – 478 p.
31. Fest I. Hitler. Biography. Triumph and fall into the abyss / I. Fest; tr. from it. A. Fedorov, N.S. Letnevoy, A.M. Andropov. – M.: Veche, 2006. – 640 p.
32. R. Evans Third Reich. Days of Triumph: 1933–1939 / Richard Evans; tr. from English. Kobritsova B. and A. Galaktionov. – Ekaterinburg: U-factor; M.: Astrel, 2010. – 958 p.
33. History of the Gestapo Delarue Jacques / Jacques Delarue; tr. from English. M.S. Kuznetsova – M.: ZAO Tsentrpoligraf, 2004. – 415 p.
34. Belov N. von. I was adjutant to Hitler. 1937–1945 / N. von Below; per. from it. Mr. Rudy. – Smolensk: Rusich, 2003. – 528 p.
35. Cartier R. Mystery War. After Nuremberg / R. Cartier. – M.: Veche, 2005. – 448 p.
36. Guderian G. Panzer Leader / Guderian; tr. with it. – Smolensk: Rusich, 2001. – 656 p.
37. The Nuremberg Trials.: 7 vols 5. interrogations of defendants and lawyers speech. – M.: Gosyurizdat, 1960. – 884 p.
38. Keitel V. Memoirs of Field Marshal. Victory and defeat of the Wehrmacht. Years 1938–1945 / V. Keitel; tr. from English. P.Y Nikishova. – M.: ZAO Tsentrpoligraf, 2004. – 351 p.
39. Churchill W. Second World War: a 3-book. / Winston Churchill; abbr. tr. from English. – Moscow: Military Publishing, 1991. – Book 1. T. I – II. – 592 p.

40. George Grenville. The history of the twentieth century. People, Events, Facts / George Grenville.; tr. from English. A. Suvorov. – М.: Aquarium, 1990. – 896 p.
41. Emery L. My Political Life / L. Emery; per. from English. AO Zelenina, etc. – М.: Publishing House of Foreign Literature, 1960. – 686 p.
42. Charles de Gaulle. Military memoirs. Call. 1940–1942 years / Charles De Gaulle; tr. from France. – М.: Publishing House of Foreign Literature, 1957.– 824 p.
43. Documents of Soviet foreign policy. – Т. 19. January 1 – December 31, 1936/ – М.: Politizdat, 1974. – 823 p.
44. Gorokhov V. The history of international relations. 1918–1939 / V. Gorokhov. – М.: Izd. University Press, 2004. – 288 p.
45. Dirksen G. von. Moscow, Tokyo, London. Twenty years of German foreign policy / G. von Dirksen; per. from English. N.Y. Likhacheva. – М.: Olma-Press, 2001. – 445 p.
46. Papen F. von. Vice-Chancellor of the Third Reich. Memoirs of a politician Hitler's Germany. 1933–1947 / Franz von Papen; tr. from English. M.G. Baryshnikova. – М.: ZAO Tsentrpoligraf, 2005. – 590 p.
47. Ribbentrop J. von. Secret diplomacy Reich / J. von Ribbentrop; tr. from it. G.Y. Rudy. – М.: Thought, 1999. – 448 p.
48. Schmidt P. Hitler's Interpreter / P. Schmidt; tr. from English. T. Shestopal. – Smolensk: Rusich, 2001. – 400 p.
49. Weizsacker von E. Ambassador of the Third Reich. Memories of a German diplomat. 1932–1945 / Eduard von Weizsäcker; tr. F.S. Kapitsya. – М.: ZAO Tsentrpoligraf, 2007. – 335 p.

Ovcharenko O. I. Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of World History, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: pan4enko_1960@mail.ru

THE DEMILITARIZATION OF THE RHINELAND AND THE RHINE CRISIS OF 1936.

Abstract. *The article analyzes the most important resolutions of the Treaty of Versailles in 1919 on the German problem. The author singles out the creation of the Rhineland demilitarized zone, intended to complicate the attack of Germany to France and informs that the decision on it was a compromise between the allies. The United States and England had to conclude the guarantee agreement with France for assistance in case of unprovoked aggression of Germany, but this agreement was not signed – France was left without a guarantee that inspired it to create a system of French alliances in the East. The article briefly presents the problem of reparations and the Ruhr crisis, «Dawes Plan», Soviet factor and their impacts on the positions of Germany and France. The author touches upon the essence of the Locarno Treaties, especially the Rhine guarantee pact. The author proves the fact that the policy of Locarno was a certain modus vivendi in relations between Germany and Western countries. In Germany, it was considered that the Treaty of Versailles should be reviewed, especially regarding East and Locarno is only a stage in the process. It relied on patience, compromise and agreement of the European consensus and saw no need for revision of Versailles by force. However, Germany has not achieved one of its main objectives – the recognition of its equality in armament.*

The author highlights Hitler's basic steps in elimination of military articles of the Versailles Treaty, the preparation and reoccupation of Rhineland zone. Those facts were facilitated by a conciliatory policy of England and French leaders' inability to resist German aggression. The Rhine crisis has dramatically weakened the position of France on the borders with Germany and the East. It was possible to protect Eastern Europe from German attack only if France had chosen the offensive strategy, which could be based on using the Rhine demilitarized zone as a kind of hostage. Capturing of the Rhineland zone by Nazi Germany in its consequences was decisive in its transition to a policy of territorial expansion in Europe.

Key words: *Treaty of Versailles in 1919, Rhine demilitarized zone, Ruhr crisis, the Soviet factor, the policy of «fulfillment», Locarno Treaties, the Rhine guarantee pact, the beginning of the destruction of the Versailles Treaty, the position of Britain and France, the Soviet-French pact, the reoccupation of the Rhineland.*

Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016